

TITLUL I. OBIECTUL ȘI PRINCIPIILE FUNDAMENTALE ALE DREPTULUI PROCESUAL PENAL

Capitolul I. Obiectul dreptului procesual penal

Secțiunea 1. Locul dreptului procesual penal în sistemul de drept

§1. Obiectul de reglementare al dreptului procesual penal

I. Procesul penal. În vederea apărării intereselor generale ale societății, a ordinii de drept, a drepturilor și libertăților cetățenilor împotriva faptelor care le-ar aduce atingere, legea penală prevede faptele care constituie infracțiuni și sancțiunile penale care se pot aplica celor care le săvârșesc. Aplicarea pedepselor și a altor măsuri prevăzute de legea penală constituie sarcina autorităților pe care societatea le-a împuternicit în acest scop, iar activitatea prin care se realizează tragerea la răspundere penală a infractorilor trebuie să se desfășoare organizat, în conformitate cu anumite reguli, care să satisfacă cerințele a două interese majore: pe de o parte, *interesul societății*, care impune o activitate de natură a realiza descoperirea rapidă a infracțiunilor și identificarea imediată a infractorilor, dovedirea completă și obiectivă a vinovăției acestora, precum și aplicarea unor sancțiuni penale corespunzătoare, care să constituie mijloace eficiente de combatere și prevenire a fenomenului infracțional; pe de altă parte, *interesul individual*, care impune ca activitatea să fie strict reglementată de lege și să se desfășoare numai în conformitate cu aceasta, fiind interzise abuzurile și nedreptățile, ceea ce implică acordarea de mijloace juridice eficiente cetățenilor pentru a se apăra împotriva unei învinuiri neîntemeiate sau mai grave decât cea reală, precum și instituirea de puternice garanții pentru deplina realizare a dreptului la apărare. Activitatea prin care se asigură aplicarea legii penale celor care au săvârșit infracțiuni poartă denumirea de *proces penal*^[1], fiind obiectul de reglementare a unui ansamblu de norme juridice denumit *Drept procesual penal*.

Denumirea de proces penal derivă, pe de o parte, din cuvântul latinesc *processus*^[2], care înseamnă înaintare, desfășurare, progres, ceea ce, în materie judiciară, caracterizează o activitate desfășurată în timp, prin acte succesive, de la simplu la complex, având ca finalitate rezolvarea unui litigiu juridic; astfel, după ce s-a descoperit săvârșirea unei

^[1] Terminologia este oarecum nouă, în manualele mai vechi folosindu-se denumirea de *procedură penală*; cum denumirea de „procedură” indică mai mult un ansamblu de procedee prin care se realizează tragerea la răspundere penală, în timp ce denumirea de „proces penal” caracterizează judicios o activitate progresivă de cercetare și judecare a unui litigiu penal, în ultimul timp s-a folosit în special denumirea de proces penal. De altfel, Codul de procedură penală român, în capitolul despre „Scopul și regulile de bază ale procesului penal”, folosește numai sintagma de „proces penal”. A se vedea și *Tr. Pop, Drept procesual penal, vol. I, Cluj, 1946, p. 5.*

^[2] Se folosește cuvântul de „proces” pentru a caracteriza mersul, dezvoltarea unui fenomen material sau spiritual: procesul unei boli, procesul de creație, procesul psihic etc.

infracțiuni, se trece la identificarea făptuitorului, la cercetarea vinovăției lui, la trimiterea în judecată și la judecata lui, la punerea în executare a hotărârii judecătorești de condamnare, ceea ce subliniază o desfășurare progresivă și coordonată a activității judiciare; pe de altă parte, se folosește calificativul de penal, care îl deosebește de alte forme de proces, definind astfel finalitatea desfășurării procesului, anume aplicarea de pedepse (*poena*) celor vinovați de săvârșirea de infracțiuni.

Prin proces penal se înțelege activitatea reglementată de lege pe care o desfășoară autoritățile publice anume desemnate, cu participarea activă a persoanelor interesate, ca titulare de drepturi și obligații, în scopul constatării la timp și în mod complet a faptelor care constituie infracțiuni, astfel ca orice persoană care a săvârșit o infracțiune să fie sancționată potrivit legii penale și nicio persoană nevinovată să nu fie trasă la răspundere penală. Procesul penal constă, așadar, într-o activitate prin care infractorul este supus sancțiunii penale. Această activitate cuprinde, în principal, activitatea de judecată, desfășurată de instanțele judecătorești care, potrivit art. 126 din Constituția României, îndeplinesc justiția; prin hotărârea instanței de judecată, dată în urma unei dezbateri orale și contradictorii, în ședință publică, se stabilește vinovăția celui trimis în judecată și i se aplică pedeapsa sau alte măsuri prevăzute de legea penală. Pentru a se stabili dacă este sau nu cazul ca o persoană învinuită de comiterea unei infracțiuni să fie trimisă în fața unei instanțe judecătorești, se desfășoară o activitate premergătoare judecării, denumită urmărire penală, prin care Ministerul Public, împreună cu organele pe care le conduce și le supraveghează, denumite organe de cercetare penală, asigură descoperirea infracțiunilor, identificarea infractorilor și, atunci când s-au strâns probele necesare, trimiterea în judecată a celor vinovați. În fine, după pronunțarea unei hotărâri definitive de condamnare, se desfășoară activitatea de punere în executare a sancțiunii potrivit legii. Așadar, procesul penal cuprinde ca părți componente, în ordinea desfășurării lor: *urmărirea penală, judecata și punerea în executare a hotărârii definitive de condamnare*^[1].

Procesul penal constituie o *activitate reglementată de lege*; urmărirea și judecarea infractorilor, precum și punerea în executare a pedepselor aplicate acestora nu se pot desfășura de către oricine și oricum, ci numai de către anumite autorități publice împuternicite de lege, care trebuie să desfășoare activitatea în condițiile și formele prevăzute de lege. În acest sens, legea instituie autorități publice specializate în combaterea fenomenului infracțional, iar mijloacele pe care le prevede sunt selecționate dintre acelea care în practica de zi cu zi și-au dovedit atât eficiența în descoperirea oricărei infracțiuni și sancționarea oricărui infractor, dar care prezintă și garanția unei depline realizări a dreptului la apărare, de respectare a celorlalte drepturi ale omului. Statul de drept implică în cel mai înalt grad legalitatea în activitatea de combatere a infracțiunilor. De aceea, statul de drept impune nu numai reglementarea prin norme clare și ferme a procesului penal în vederea apărării atât a intereselor societății în întregul ei, cât și a intereselor fiecărui cetățean în parte, dar și asigurarea respectării în practică a acestor norme, astfel încât sancțiunile penale să nu fie aplicate decât celor vinovați de încălcarea legii penale.

Activitatea care constituie procesul penal se efectuează de anumite autorități publice special împuternicite de lege pentru combaterea infracțiunilor. Constituția României

[1] Unele legislații cuprind în noțiunea de „proces” numai activitatea de judecată; alte legislații, printre care și cea română, includ în noțiunea de „proces” și activitățile care pregătesc judecata (urmărirea penală, ancheta prealabilă), precum și activitatea care aduce la îndeplinire ceea ce a hotărât judecata (punerea în executare a hotărârilor penale definitive).

instituie „*autoritatea judecătorească*”, din care fac parte în primul rând *instanțele judecătorești*, reprezentate de Înalta Curte de Casație și Justiție, curțile de apel, tribunalele, judecătoriale și instanțele specializate. Instanțele judecătorești sunt compuse din *judecători*. În al doilea rând, din autoritatea judecătorească face parte și *Ministerul Public*, cel care reprezintă interesele generale ale societății în activitatea judiciară, apărând ordinea de drept, drepturile și libertățile cetățenilor. Ministerul Public își exercită atribuțiile prin *procurori*, constituiți în parchete pe lângă instanțele judecătorești. Ministerul Public conduce, supraveghează și controlează *organele de cercetare penală*, printre acestea fiind în primul rând *organele de poliție judiciară*. Instanțele judecătorești, parchetele și organele de cercetare penală, desfășurând în cauzele penale o activitate judiciară, sunt denumite de Codul de procedură penală (art. 6, art. 7) „*organe judiciare*”.

La procesul penal participă și persoanele care au legătură cu săvârșirea unei infracțiuni. Unele dintre aceste persoane – fizice sau juridice – au calitatea de *părți*, în sensul că își apără în fața autorităților judiciare interesele lor legitime, legate de o anumită cauză penală. Sunt părți în procesul penal: *inculpatul*, persoana care este adusă în fața autorității judecătorești pentru a răspunde penal de infracțiunea săvârșită și civil de pagubele pe care le-a produs prin acea infracțiune; *partea vătămată*, victima infracțiunii, care acționează în vederea sancționării penale a inculpatului; *partea civilă*, persoana prejudiciată prin infracțiune, care pretinde repararea pagubei provocate de inculpat; *partea responsabilă civilmente*, chemată să răspundă față de partea civilă, împreună cu inculpatul, pentru paguba ce i s-a produs. Părțile intervin în fața autorităților judiciare în vederea susținerii sau apărării intereselor proprii, exercitându-și în acest scop drepturile acordate de lege și îndeplinindu-și obligațiile pe care aceeași lege le prevede. În afară de părți, la procesul penal participă *apărătorii* și *reprezentanții* care, deși persoane distincte de părți, exercită drepturile și îndeplinesc obligațiile procesuale în numele sau în interesul părților.

În activitatea pe care o desfășoară, instanțele judecătorești, Ministerul Public și organele de cercetare penală stabilesc raporturi juridice între ele; raporturi juridice se stabilesc între aceste autorități și părțile din proces, între părți și apărători ori reprezentanți. Aceste raporturi, denumite *raporturi procesual-penale*, având ca finalitate tragera legală la răspundere penală a infractorilor, au caracter juridic, deoarece se stabilesc în temeiul normelor de drept care le reglementează. Procesul penal cuprinde, așadar, atât activitatea autorităților publice judiciare, a părților și apărătorilor, dar și raporturile juridice procesual-penale care se încheie între ele. Ca urmare, autoritățile judiciare, părțile, apărătorii devin subiecte ale unor raporturi juridice cu caracter procesual-penal, având drepturi și obligații procesual-penale. Includerea în conceptul de proces penal a raporturilor procesual-penale, în care părțile, printre care și cel ce este tras la răspundere penală, sunt titulare de drepturi și obligații, scoate în relief o concepție umanistă și democratică cu privire la procesul penal, potrivit căreia justiția trebuie înfăptuită cu asigurarea celor mai largi posibilități de apărare pentru persoanele implicate.

Activitatea autorităților judiciare penale, cu participarea părților, se desfășoară în scopul *constatării la timp și în mod complet a faptelor care constituie infracțiuni*, în vederea sancționării penale numai a celor vinovați de săvârșirea lor și numai în limitele prevăzute de lege; se exprimă, așadar, *cerința de a se acționa imediat și de urgență* pentru descoperirea infracțiunilor, identificarea infractorilor și apoi sancționarea lor, dându-se astfel eficiența necesară combaterii și prevenirii infracțiunilor; totodată, se cere și cu-

noașterea exactă și completă a faptelor, spre a se evita orice condamnare contrară legii și adevărului. Aceste cerințe trebuie să satisfacă atât interesul general al societății – ca orice infracțiune să fie descoperită și orice infractor pedepsit –, cât și interesul individual, care impune ca niciun nevinovat să nu fie tras la răspundere penală, iar cel vinovat să răspundă numai în măsura vinovăției sale.

Prin realizarea scopului arătat mai sus, se asigură îndeplinirea și a unui *scop educativ*, cu efect preventiv, prin dezvoltarea conștiinței cetățenilor în spiritul respectării dispozițiilor constituționale și a ordinii de drept, a drepturilor și libertăților omului, ceea ce creează climatul necesar pentru prevenirea săvârșirii de noi infracțiuni. Cu cât în conștiința cetățenilor se formează convingerea că justiția penală nu va lăsa niciun infractor nepedepsit, cu atât se sădește mai adânc ideea necesității respectării legilor țării, în special a legii penale.

Procesul penal are drept obiect rezolvarea conflictului de drept produs prin săvârșirea unei infracțiuni. Deși este o activitate judiciară cu caracter comun, pentru toate cazurile în care s-au săvârșit infracțiuni, fiecare caz în parte are particularitățile sale în raport de infracțiunea săvârșită și autorul ei. Se obișnuiește, de aceea, ca pentru obiectul juridic al procesului penal – aplicarea sancțiunilor penale pentru săvârșirea unei infracțiuni – să se folosească denumirea de cauză penală, de pricină penală. Ca urmare, *cauza penală*^[1] o constituie conflictul de drept penal născut prin săvârșirea unei infracțiuni, iar procesul penal constituie activitatea judiciară ce se pornește și se desfășoară pentru rezolvarea acestui conflict. Conflictul de drept penal se materializează într-un raport de drept penal – între stat și infractor –, devenind o cauză penală, iar procesul penal este mijlocul prin care se rezolvă de către autoritățile publice, anume desemnate, acest conflict, prin urmărirea, judecarea și punerea în executare a pedepsei sau a măsurilor luate prin hotărârea de condamnare.

2. Procesul penal și alte forme de proces. Există și alte forme de proces, care asigură soluționarea litigiilor ivite între persoanele fizice între ele, între persoanele fizice și cele juridice, între persoanele juridice între ele ori prin care se aplică unele măsuri administrative sau disciplinare; astfel de procese capătă denumirea litigiului pe care îl soluționează: proces *civil*, *administrativ*, *disciplinar*. Datorită trăsăturilor caracteristice ale activității de soluționare a unui litigiu juridic, toate formele de proces, inclusiv procesul penal, au câteva elemente comune: desfășurarea unei activități de către un organ de jurisdicție, cu privire la un conflict de drept, născut din nerespectarea unei dispoziții legale, activitate finalizată printr-o hotărâre supusă unei căi de atac la un organ superior și care, după ce a rămas definitivă, este pusă în executare. În cazul procesului penal și al celui civil, organul jurisdicțional este, de regulă, o instanță judecătorească; în cazul procesului administrativ și al celui disciplinar, organul care soluționează litigiul poate fi și un organ administrativ sau disciplinar, cu atribuții jurisdicționale.

Natura diferită a litigiilor determină trăsături specifice pentru fiecare fel de proces, fie în legătură cu organele în fața cărora se desfășoară, fie cu privire la structura procesului, principiile după care se conduce, persoanele implicate, mijloacele de probă folosite,

[1] În înțelesul Curții Europene a Drepturilor Omului, cauza penală are în vedere faptele materiale cuprinse în învinuire, încadrarea lor juridică în prevederile legii penale, precum și circumstanțele care se reflectă în încadrarea juridică (a se vedea Hotărârea din 24 octombrie 1996, în cauza *Salvador Torres c. Spaniei*).

soluțiile ce se pot pronunța, căile de atac. Trăsăturile specifice impun ca fiecare formă de proces să aibă *autonomia sa*, diferențiindu-se de celelalte forme de proces^[1].

Procesul penal, având ca obiect *aplicarea sancțiunii penale* persoanei care a săvârșit o infracțiune, presupune o confruntare între societate și infractor, în care societatea, prin Ministerul Public și instanțele judecătorești, acționează pentru pedepsirea acestuia, iar infractorul încearcă să rămână nedescoperit sau să își ascundă vinovăția. Societatea trebuie, de aceea, să aplice măsura constrângerii de stat și să depună eforturi deosebite pentru ca, în final, să se asigure punerea în executare a pedepsei aplicate celui a cărui vinovăție a fost dovedită. Ca urmare, pe lângă intervenția instanțelor judecătorești, comună și altor forme de proces, numai procesul penal cunoaște intervenția organelor de urmărire penală – procurori și organe de cercetare penală –, activitate care, sub denumirea de *urmărire penală*, este parte componentă a procesului penal. Pentru ca fiecare infracțiune să fie descoperită și orice infractor identificat, legea impune ca organele de urmărire penală și instanțele de judecată penale să își desfășoare, de regulă, activitatea *din proprie inițiativă (din oficiu)*, nelăsând activitatea de aplicare a legii penale numai la inițiativa persoanelor vătămate prin infracțiune. Procesul penal cunoaște o reglementare a *probelor* adaptată condițiilor specifice în care se săvârșește o infracțiune, de multe ori fără prezența martorilor ori fără acte preconstituite, care, evitând erorile, creează totuși facilități în stabilirea completă și corectă a faptelor. Procesul penal se finalizează printr-o hotărâre de *condamnare* a inculpatului la o sancțiune penală, dacă se constată răspunderea sa penală, ori prin *achitare*, în caz contrar. Fiind posibilă aplicarea de pedepse privative de libertate, în cursul procesului penal se pot lua, cu caracter temporar, *măsuri preventive sau măsuri de siguranță*, privative ori restrictive de libertate sau de alte drepturi, necesare pentru a-l împiedica pe inculpat să se sustragă de la urmărire, judecată sau executarea pedepselor; aceste măsuri preventive și de siguranță sunt caracteristice numai procesului penal.

Procesul civil se deosebește de procesul penal prin obiectul său, care constă în judecarea și soluționarea litigiilor privind drepturile civile, de familie, comerciale, de muncă, precum și în executarea hotărârilor judecătorești civile. Obiectul procesului civil, în sensul larg al cuvântului, se referă la litigii patrimoniale sau nepatrimoniale între cetățeni, între cetățeni și persoanele juridice sau autoritățile publice, instituții publice (contenciosul administrativ), între persoanele juridice între ele. Caracteristic pentru procesul civil este *principiul egalității* între părțile din conflict – reclamant și pârât –, care dă un anumit specific structurii procesului (numai judecată și executarea hotărârii); de asemenea, există o restrângere a mijloacelor de probă, obiect al probațiunii fiind raporturile juridice, care pot fi dovedite în principiu numai cu acte, uneori numai cu acte autentice; specifice sunt și soluțiile ce se pot pronunța. Procesul civil este dominat de *dreptul de dispoziție* al părților, potrivit căruia instanța de judecată acționează numai dacă este sesizată de reclamant printr-o cerere în justiție, al cărei obiect nu poate fi depășit de instanță, iar

[1] Unii autori italieni au susținut teza identității sau unității procesului, potrivit căreia există o singură formă de proces și mai multe modalități de realizare, diferențiate numai în linii secundare și caractere accidentale; alți autori au susținut doctrina generală a procesului (doctrina monistă), potrivit căreia principiile, condițiile și formele comune caracterizează procesul, iar elementele specifice sunt prezentate separat pentru fiecare proces (a se vedea *Tr. Pop*, op. cit., vol. I, p. 30 și urm.). Astăzi este dominantă teza autonomiei fiecărei forme de proces.

procesul încetează la voința părților, atât prin renunțarea la judecată, cât și prin renunțarea la executarea hotărârii definitive.

Procesul administrativ are ca obiect judecarea și soluționarea cazurilor de încălcare a legii administrative și financiare, având loc în fața autorităților administrației publice cu atribuții jurisdicționale, cum sunt comisiile competente să judece contestațiile în materie de pensii sau în alte materii. Activitatea de jurisdicție a acestor organe se diferențiază de activitatea de judecată desfășurată de instanțele judecătorești, apropiindu-se mai mult de o dezbatere administrativă a litigiului, fără însă a fi înlăturat caracterul de proces finalizat printr-o hotărâre, ce urmează a fi executată. Unele litigii cu caracter administrativ, cum sunt acțiunile pentru anularea unor acte administrative, aplicarea unor sancțiuni contravenționale, se judecă și se soluționează după regulile unui proces civil.

Procesul disciplinar intervine în cazul în care, în urma unei abateri disciplinare, se desfășoară activitatea organelor de jurisdicție disciplinară, pentru aplicarea unei sancțiuni disciplinare celui vinovat de comiterea abaterii. Aplicarea sancțiunii disciplinare ia forma unui proces atunci când prin lege sunt instituite comisii de disciplină, a căror activitate de judecată se desfășoară după o procedură proprie, cum este cazul comisiilor disciplinare ale magistraților, avocaților, cadrelor didactice etc. Procesul disciplinar se apropie de procesul penal prin aplicarea principiului intervenției din oficiu a organelor disciplinare și desfășurarea unei cercetări prealabile judecătii, dar judecata urmează, ca regulă, normele procesului civil.

Deși fiecare formă de proces își are caracteristicile sale, se pot întâlni și interferențe între aceste caracteristici. Astfel, procedura plângerii prealabile din procesul penal implică un *drept de dispoziție* al părții vătămate asupra începerii și desfășurării procesului, care este caracteristic procesului civil; în procesul civil sunt cazuri în care acțiunea este introdusă de Ministerul Public, în numele societății, în loc să fie introdusă de partea lezată, intervenția directă a societății fiind caracteristică procesului penal.

Însemnătatea luptei împotriva infracțiunilor, cele mai grave încălcări ale legii, precum și dreptul autorităților judiciare de a interveni din proprie inițiativă în vederea tragerii la răspundere penală a infractorilor creează procesului penal o *poziție prioritară* față de celelalte forme de proces. Astfel, procesul penal poate prelua spre soluționare și litigiul civil intervenit între persoana vătămată și inculpat, prin care se asigură repararea pagubei produse prin infracțiune; uneori desfășurarea procesului civil este suspendată în timpul desfășurării procesului penal cu privire la aceeași faptă și făptuitor; hotărârea definitivă dată în procesul penal devine obligatorie pentru organul judiciar care urmează să se pronunțe în procesul civil, administrativ ori disciplinar asupra aceleiași fapte și persoane.

Fiecare formă de proces este reglementată de norme legale proprii, care îi determină particularitatea și îi conferă autonomia. Normele care reglementează cele mai importante forme de proces – cel penal și cel civil – se constituie în ramuri distincte de drept, în *drept procesual penal* și *drept procesual civil*; normele care reglementează procesul administrativ, fiind într-un număr mai restrâns, formează, împreună cu normele care reglementează activitatea autorităților administrației publice, *dreptul administrativ* și *dreptul financiar*, iar cele care reglementează procesul disciplinar fac parte din *dreptul muncii*.

Datorită legăturilor care există, așa cum am arătat, între diferitele forme de proces, legea prevede și posibilitatea ca unele norme care reglementează un anumit proces să se aplice în desfășurarea altui proces; astfel, normele de drept procesual civil se pot aplica în procesul penal când se judecă o chestiune prealabilă de natură civilă [art. 44

alin. (2)], precum și în procesul administrativ și disciplinar, dacă nu există o reglementare potrivnică (art. 2 NCPC).

3. Tipuri istorice de proces penal. În dezvoltarea sa istorică, procesul penal a cunoscut, din punct de vedere al structurii și principiilor sale de bază, trei tipuri distincte: acuzatorial, inchizitorial și mixt.

Procesul penal acuzatorial și-a atras denumirea de la modul cum era sesizată instanța de judecată, fiind necesar un acuzator care să aducă o acuzație unei persoane. Acuzarea era adusă de victima infracțiunii, după ideea străveche potrivit căreia victima și familia sa trebuiau să se răzbune pe cel care le-a cauzat un rău. Fără acuzația adusă de acuzator nu putea exista proces. Dreptul de a acuza a trecut apoi și la alte persoane, denumite acuzatori populari. În stadiul incipient în care se afla organizarea statală – la început nu erau judecători de profesie –, judecata avea loc în fața unui tribunal compus din cetățeni. Judecata în procesul acuzatorial se caracterizează prin *dezbaterea publică, orală și contradictorială* a litigiului în fața organului de judecată, în care acuzatorul trebuia să dovedească acuzația pe care o aducea, iar acuzatul, nevinovăția. În dovedirea acuzației sau a apărării se foloseau ca probe recunoașterea publică din partea acuzatului, relatările martorilor, luarea pe garanție sub jurământ de către persoanele care îl cunoșteau pe acuzat, judecătorii având o libertate deplină în a da sau nu crezare probelor ce li s-au înfățișat. Judecătorii interveneau în dezbaterile dintre acuzator și acuzat numai pentru a păstra regulile judecății, neavând dreptul să acționeze în vederea cunoașterii altor împrejurări decât cele arătate de părțile din proces. Ulterior, în prima perioadă a feudalismului, procesul penal a cunoscut un pronunțat caracter religios, folosindu-se așa-numitele „semne ale lui Dumnezeu”: *duelul judiciar* dintre acuzator și acuzat sau reprezentanții lor, în care cine învingea în luptă avea și dreptatea de partea sa, ca semn al voinței divine; *ordaliile* (încercarea cu apă fiartă, fier înroșit etc.) împlineau voința lui Dumnezeu ca acela care avea dreptate să poată trece peste încercările la care era supus. Procesul penal acuzatorial s-a aplicat, cu unele trăsături specifice, la greci, la romani, la unele popoare barbare, iar în timpul fărâmișării feudale în fața justiției senioriale. Din Evul Mediu și până astăzi procesul penal acuzatorial este *caracteristic dreptului anglo-saxon*, de unde s-a extins și la statele care au preluat acest drept. În linii mari, acest tip de proces a fost cunoscut, în perioada feudală, și în țările române^[1].

Procesul penal acuzatorial este caracteristic statelor în care s-a dezvoltat democrația, prin participarea cetățenilor la treburile publice și prin acordarea de largi drepturi individuale, bineînțeles, în condițiile privilegiate de care se bucurau unele clase sociale. Acest tip de proces a prezentat avantajul pentru acuzat de a se bucura de garanții pentru dreptul său la apărare, cu toată cruzimea unora dintre mijloacele folosite – *duelul judiciar, ordalii* –, dar a prezentat și dezavantajul de a nu fi eficient în combaterea infracțiunilor, căci, în lipsa inițiativei persoanei vătămate, făptuitorul nu putea fi adus în fața judecătorilor, iar în lipsa unei cercetări preliminare din partea unor persoane specializate, era dificilă identificarea făptuitorilor.

Centralizarea puterii în mâinile monarhului absolut, în a doua parte a Evului Mediu, a atras formarea unui stat autoritar, în care predominau interesele puterii față de interesele individuale. În noua concepție, infracțiunile aduceau atingere nu numai victimei, ci și statului, rațiune pentru care acestuia trebuia să îi revină sarcina de a organiza

^[1] A se vedea I. Ceterchi (coord.), *Istoria dreptului românesc*, Ed. Academiei, București, 1980, p. 456.

activitatea de represiune penală, pedeapsa simbolizând reacția publică împotriva celor care au comis fapte penale. Reprimarea infracțiunilor numai la plângerea victimei fiind insuficientă, au devenit necesare *oficializarea* acțiunii de pedepsire a infractorilor și așezarea procesului penal pe noi principii, corespunzătoare caracterului autoritar al statului feudal centralizat. Acest proces penal a fost denumit *procesul inchizitorial*, după denumirea procedurii de investigație – *per inquisitionem* –, desfășurată de persoana însărcinată oficial cu descoperirea și cercetarea infracțiunilor. Spre deosebire de procesul acuzatorial, sesizarea organului de judecată a fost încredințată unui magistrat, denumit mai întâi „procurorul regelui”, iar apoi primind denumirea de Minister Public, ca reprezentant al puterii centrale; pentru a acoperi toate cazurile necesare de represiune penală, judecătorul se putea sesiza și din proprie inițiativă cu judecarea oricărei infracțiuni. Instanța de judecată era formată numai din judecători de profesie, care au căpătat dreptul de a interveni în desfășurarea procesului pentru cunoașterea faptelor, independent de poziția și activitatea părților. Judecata se desfășura *în secret, în scris și necontradictoriu*, principii deosebite de cele ale procesului acuzatorial, dreptul la apărare fiind restrâns. Pentru dovedirea vinovăției s-a instituit un sistem de *probe legale*, a căror valoare era prestabilită de lege, judecătorii neavând dreptul să evalueze probele pe baza convingerii lor, ci numai în raport de valoarea prevăzută de lege. *Proba probationum* (regina probelor) era mărturisirea inculpatului, care se putea obține și prin *tortură*, chiar în cadrul judecății (chestiunea prealabilă). Folosirea torturii își avea o bază religioasă, în sensul că divinitatea îi ajută pe nevinovați să suporte chinurile la care erau supuși.

Procesul penal inchizitorial își are rădăcinile în *dreptul canonic*, desfășurat în fața organelor de jurisdicție ecleziastice, cristalizându-și principiile în Ordonanța franceză din 1670. Dacă procesul penal inchizitorial asigură mai bine reprimarea infracțiunilor, Ministerul Public și judecătorii având obligația de a acționa din proprie inițiativă în acest scop, dreptul la apărare al acuzatului era mai slab asigurat, atât prin restrângerea drepturilor sale, dar și prin caracterul secret, scris și necontradictoriu al judecății. Deși astăzi este privit, în ceea ce privește judecata, ca un proces care a încălcat elementare drepturi ale omului, folosind tortura, prin sistemul probelor legale pe care le-a introdus, procesul penal inchizitorial a constituit totuși un progres față de duelul judiciar și ordalii, fiind o frână în calea arbitrariului, judecătorii având obligația să soluționeze cauza pe bază de probe, iar hotărârea lor fiind supusă apelului la alți judecători.

Procesul penal mixt a constituit o reacție contra exceselor și inechităților procesului penal inchizitorial, condamnate de ideile noi ale secolului al XVIII-lea, premergătoare Revoluției din Franța. Acest tip de proces s-a format prin îmbinarea unor trăsături ale procesului inchizitorial, menținute în faza prealabilă judecății, și trăsăturile procesului acuzatorial, consacrate în faza de judecată. Sesizarea organului de judecată este încredințată, în principal, unui organ specializat – Ministerul Public –, prin procurori constituiți în parchete, cu posibilitatea ca, într-un număr de cauze, instanța de judecată să fie sesizată direct de persoana vătămată. Pentru a descoperi infracțiunile și a-i identifica pe infractori, pentru a strânge probele din care să se poată trage concluzia dacă este sau nu cazul să se dispună trimiterea în judecată, organe specializate, altele decât judecătorii care judecă, desfășoară o activitate de informare și de *instrucție prealabilă*, care urmează regulile procesului inchizitorial, procedura fiind, în general, *secretă, scrisă și necontradictorie*; tortura a fost oficial abolită. În faza de judecată, instanța, compusă din judecători de profesie și, în unele cazuri, și din cetățeni (jurați), dezbate cauza în prezen-

ța procurorului, a părților și a apărătorilor lor, în *ședință publică, orală și contradictorie*, cu *asigurarea dreptului la apărare*. În acest mod erau adoptate, în faza de judecată, elementele pozitive ale procesului acuzatorial. În locul probelor legale a fost adoptat regimul *probelor libere*, evaluarea lor făcându-se pe baza convingerii intime a judecătorilor. Există și elemente de întrepătrundere, unele elemente acuzatoriale pătrunzând în faza preliminară, de exemplu, existența unei anumite contradictorialități prin prezența apărătorului la unele acte de instrucție prealabilă, după cum unele elemente inchizitoriale se pot manifesta în faza de judecată, cum poate fi ședința de judecată secretă.

Introdus mai întâi în Franța prin Codul de instrucție criminală din 1808, procesul penal mixt s-a extins la cea mai mare parte a legislațiilor moderne, fiind adoptat și de Codurile de procedură penală române din 1864 și 1936.

Între cele două războaie mondiale, în evoluția procesului penal mixt s-au manifestat două variante. O variantă o constituie procesul penal din țările cu o democrație liberală, în care au fost apărate cu fermitate interesele individuale în raport cu cele ale statului, dezvoltându-se garanții procesuale importante pentru asigurarea respectării neabătute a drepturilor fundamentale ale omului – libertatea individuală, inviolabilitatea domiciliului și a corespondenței, prezumția de nevinovăție, dreptul la apărare. A doua variantă s-a dezvoltat în țările cu regim autoritar. Astfel, în Germania hitleristă s-a instituit un regim de teroare judiciară împotriva opozițiilor față de noua putere, în care un rol preponderent l-au jucat poliția secretă și magistrații încadrați în partidul național-socialist, supuși directivelor date de conducerea acestuia. Când s-a socotit necesar, s-a renunțat și la procesele politice, trecându-se la răfuiala directă, prin exterminări individuale și în masă, în cadrul lagărelor de deținuți politici. O variantă de tip autoritar a procesului penal mixt a existat și în U.R.S.S., unde, abandonându-se principiul separării puterilor în stat și supunându-se întreaga activitate de stat, inclusiv justiția, puterii unice a sovietelor, sub conducerea politică a partidului comunist, s-a instaurat un proces penal autoritar, îndreptat mai întâi împotriva foștilor moșieri și capitaliști, apoi împotriva oricărui oponent al regimului comunist. În acest scop, a fost încredințată ancheta penală organelor de miliție, securitate și procuratură, organe de represiune ale statului comunist, completele de judecată s-au format cu asesori populari, selectați din rândurile partidului comunist, având o poziție majoritară în luarea hotărârilor; s-a desființat apelul, s-au restrâns garanțiile referitoare la libertatea individuală, inviolabilitatea domiciliului și a corespondenței, dreptul la apărare. După 1945, sub influența politică a U.R.S.S. asupra țărilor socialiste din centrul și estul Europei, caracteristicile procesului penal sovietic au fost introduse și în legislația acestor țări, formându-se un bloc al statelor cu proces penal de tip socialist, care era un proces penal mixt, dar de concepție și de practică autoritară.

În perioada interbelică și în prezent continuă să funcționeze, în Anglia, Statele Unite ale Americii și în țările aflate sub influența legislației engleze, un proces penal acuzatorial.

4. Procesul penal modern și cerințele garantării drepturilor omului recunoscute pe plan internațional. După cel de-al Doilea Război Mondial s-a produs o mișcare umanistă pe plan internațional, mai întâi teoretică și apoi transpusă în acorduri internaționale, pentru asigurarea unei mai mari protecții a drepturilor omului împotriva abuzurilor posibile ale autorităților judiciare. Pe plan teoretic, în cadrul unor congrese, conferințe, colocvii inițiate de asociații științifice internaționale din domeniul științelor penale

(Asociația Internațională de Drept Penal, Societatea Internațională de Apărare Socială, Societatea Internațională de Criminologie) s-au examinat și teme legate de modul de organizare și desfășurare a procesului penal în spiritul unei mai intense ocrotiri a drepturilor fundamentale ale omului, în special în cursul urmăririi penale. În raport de aceste direcții de dezvoltare a legislației procesual-penale, unii autori^[1] susțin că ar exista, cel puțin teoretic, și un al patrulea tip de proces, cel *de apărare socială, echitabil*, în care accentul se pune pe ocrotirea drepturilor fundamentale ale omului.

Concepția liberală privind reglementarea procesului penal, preconizând instituții și reglementări care să garanteze în mai mare măsură drepturile fundamentale ale omului, în contactul lor cu autoritățile judiciare, în special în acele legislații cu caracter autoritar, s-a manifestat și în planul unor acorduri internaționale în cadrul sau în afara Organizației Națiunilor Unite. Astfel, la 10 decembrie 1948, Adunarea Generală a Națiunilor Unite a adoptat *Declarația Universală a Drepturilor Omului*, în care au fost înscrise ca drepturi fundamentale: inviolabilitatea persoanei, a domiciliului și a corespondenței, prezumția de nevinovăție, garantarea dreptului la apărare, principiile publicității, contradictorialității și oralității ședinței de judecată. Statele care au ratificat Declarația Universală a Drepturilor Omului s-au obligat să dezvolte respectul pentru aceste drepturi și să treacă la aplicarea lor universală și efectivă. La 4 noiembrie 1950 a fost semnată la Roma *Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale*^[2], prin care statele occidentale au adoptat dispoziții și în domeniul procedurii penale, sub forma unor garanții privind arestarea și detenția preventivă, prezumția de nevinovăție, desfășurarea echitabilă a judecății și asigurarea dreptului la apărare. În acest spirit au fost adoptate noi coduri de procedură penală sau au fost modificate cele existente.

Adunarea Generală a Națiunilor Unite a adoptat, la 16 decembrie 1966, *Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice*, în care un loc însemnat îl ocupă dispozițiile privind ocrotirea drepturilor fundamentale ale omului în derularea procesului penal. Acest Pact internațional, intrat în vigoare prin ratificarea sa de cele mai multe state membre ale Națiunilor Unite, printre care și România (1974)^[3], reflectă concepția liberală cu privire la procesul penal, fie sub forma procesului de tip acuzatorial (anglo-saxon), fie sub forma procesului mixt (țările continentale), accentul fiind pus pe garanțiile împotriva arbitrarului autorităților judiciare, pe respectarea drepturilor fundamentale ale omului, a dreptului la apărare. Ca urmare a acestui act cu caracter internațional, s-a produs o mișcare de revedere a dispozițiilor din codurile în vigoare, o influență resimțindu-se și în elaborarea Codului de procedură penală român din 1968. *Carta de la Paris pentru o nouă Europă*, semnată și de România^[4], confirmă încă o dată caracterul universal al concepției liberale despre procesul penal și pune baza perfecționării reglementărilor în domeniul repressiunii penale, pe plan internațional, în spiritul documentelor internaționale amintite.

O contribuție la extinderea concepției liberale în reglementarea procesului penal din țările cu orientare autoritaristă l-a avut și *Comitetul Națiunilor Unite pentru prevenirea crimei și tratamentul infractorilor*, care, prin congresele, sesiunile grupurilor consultative și studiile efectuate, a inițiat propuneri de introducere a unor instituții și reglementări de

[1] A se vedea R. Merle, A. Vitu, *Traité de droit criminel*, Ed. Cujas, Paris, 1967, p. 74 și urm.; M. Ancel, *La défense sociale nouvelle*, Ed. Cujas, Paris, 1971.

[2] Ratificată de România prin Legea nr. 30/1994 (M. Of. nr. 135 din 31 mai 1994).

[3] B. Of. nr. 146 din 20 noiembrie 1974.

[4] M. Of. nr. 181 din 9 septembrie 1991.

natură a asigura o protecție mai mare drepturilor și intereselor legitime ale cetățenilor în cadrul activității autorităților judiciare. Pentru țările din Consiliul Europei, aplicarea concepției liberale democratice a procesului penal este susținută de Curtea Europeană a Drepturilor Omului de la Strasbourg, cu dreptul de a cenzura orice hotărâre națională care se abate de la regulile admise în cercetarea și judecarea cauzelor penale.

Se cuvine a fi menționată și elaborarea de dispoziții penale pentru protecția intereselor financiare ale Uniunii Europene, sub denumirea de „*Corpus Juris*”^[1].

5. Procesul penal din România modernă. Transformările legislative ce au urmat Unirii Principatelor Române și apoi proclamării României ca stat independent s-au produs sub influența legislației franceze, astfel încât procedura penală adoptată în anul 1864 a fost sub forma *procesului penal mixt*, varianta sa liberală. Această variantă liberală a fost menținută și după unificarea legislației penale și procesual-penale ce a avut loc în anul 1936, fiind mult lărgite și întărite garanțiile dreptului la apărare, puterea judecătorească constituind una dintre cele trei puteri ale statului de drept.

În condițiile evoluției României spre un stat autoritar, mai întâi în cadrul dictaturii regale (1938) și apoi al celei militare (1940), procesul penal, menținut în structura procesului penal mixt, a suferit unele transformări de natură a întări represiunea penală, începându-se cu desființarea curților cu jurați și înființarea secțiilor criminale la curțile de apel (1939) și apoi, în cursul războiului, prin trecerea în competența tribunalelor militare a judecării unui mare număr de infracțiuni de drept comun. După război, cu începere din anul 1948, s-a trecut la folosirea represiunii penale prin intermediul procesului penal, în scopul apărării noii puteri populare împotriva adversarilor politici. Caracterul mixt al procesului penal s-a întărit prin acordarea unei ponderi mai mari urmării penale, care a fost scoasă de sub competența judecătorilor de instrucție și încredințată noilor organe ale puterii comuniste – miliție, securitate, procuratură; justiția a pierdut prerogativa de a treia putere în stat, fiind considerată doar o formă a activității statului socialist, supusă puterii politice reprezentate de partidul unic al clasei muncitoare. Cu scopul de a apăra și consolida puterea clasei muncitoare, completele de judecată au fost formate astfel încât asesorii populari, selectați dintre muncitorii din fabrici și dintre țăranii cooperativizați, aveau cuvânt decisiv în soluționarea cauzelor penale; totodată, s-a desființat apelul, pentru a reduce durata procesului, iar dreptul la apărare a fost restrâns în cursul urmării penale, avocatura îmbrăcând o formă colectivistă și dependentă de Ministerul Justiției, ceea ce însemna de puterea politică a partidului comunist.

Declarația Universală a Drepturilor Omului din 1948, precum și Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice din 1966 au avut, tardiv, o influență și asupra legislației noastre; astfel, dreptul la apărare a fost trecut în Constituția din 1965 ca un drept fundamental al cetățeanului, iar Codul de procedură penală din 1968, deși păstra un caracter autoritar, a constituit un pas spre o întărire a dreptului la apărare și acordarea mai multor garanții pentru drepturile fundamentale ale omului. O mișcare de idei progresiste s-a manifestat începând cu anul 1977 în vederea reformării urmării penale, prin introducerea unor elemente de contradictorialitate și publicitate, de participare a apărătorului la toate actele de urmărire penală. Această mișcare de idei nu a adus nicio

[1] A se vedea M. Delmas-Marty, *Corpus Juris* portant dispositions pénales pour protection des intérêts financiers de l'Union Européenne, Carl Heymanns Verlag K.G., Köln, 1998.